

Живко ЂУРКОВИЋ*

МОЈКОВАЧКА БИТКА У СИЈАРИЋЕВОМ И ЂИЛАСОВОМ РОМАНУ

Романи Ђамила Сијарића и Милована Ђиласа о овој бици настали су на растојању од десет година. Ђиласов роман, како стоји у ауторовој напмени на крају, обликован је – „прољеће-љето 1958, затвор у Сремској Митровици”, али је тек штампан на нашем језику 1989. („Књижевне новине”, Београд), док је Сијарићев роман при пут штампан 1968. године („Свјетлост”, Сарајево). Ђиласу је ово био први роман, ако се изузме рукопис романа о Црној Гори, написан у току првог боравка у затвору (1933-1936), а који је бестрага загубљен, а Сијарићу је ово трећи роман по реду. Изношење ових података на почетку чинимо због тога да се види како је наша читалачка публика двадесет година раније упознала Сијарићев роман. Зато ћемо и овај осврт почети од његова романа и вршити нужне компарације са Ђиласовим романом. Јер, сав Сијарићев роман посвећен је одреду који је извео Мојковачку битку, тако је и насловљен, док Ђиласов роман носи наслов „Црна Гора” и само се прво поглавље – „Битка” – односи на овај историјски догађај.

Упоредбу ова два романа размотрићемо према неколико њихових битних компоненти: концепцијске, структурне, естетске и идејне. Наиме, Ђамил Сијарић је на седам година прије изласка из штампе овог свог романа (1961), у једном интервјуу, назначио планове о писању овога дјела, међу њима и његову концепцију. Казао је: „Овај мотив је једна велика епопеја херојске борбе нашег простог човјека за своју слободу. Он је једна величанствена хероика. Он је по својој ширини и дубини свеобухватан. Он је један неизмјеран простор и потенцијал. Он је прожет духом и врлином. Он се диже као једна велика историјска пирамида. Он говори о једној оправданој борби и жртвама које су у њој пале. Он је уопште једна ве-

* Проф. др Живко Ђурковић, професор Универзитета Црне Горе, Никшић

личина. И према томе он би захтијевао једну истински инспирисану књижевну обраду. Али не у његовом цијелом комплексу – то не, јер разни терени ове битке: историјски, национални, политички, и тако даље, неизмјерно су пространи и беспутни, и писац би се у њима изгубио, као путник у бесконачном снијажном пространству. Ствар би, дакле, требало сузити, на њен по могућности најужи оквир, на ону њену суштаствену супстанцу, на њен врх, на њен брид. Можда на симбол – јер таква би обрада била најобухватнија и концепција мотива најреалнија.

Али ту је зец! У концепцији! Како конципирати овај идеални материјал за једну хуманистичку херојску? Како га – суженог у његовој жижи, извући високо? Одговор на ово није једноставан. Тим прије што овај мотив тражи један високи лет писца¹.

Очигледно, оваква концепција тражила је од писца нужно разграничење фикције у односу на факта историје с обзиром на примарну тематску основу, а то је прости народ у невиђеном херојском замаху. Свакако, писца је забрињавало то како пронаћи „суштаствену супстанцу” Мојковачке битке, која ће на најбољи начин симболизовати тај хероизам, а да при томе та симболика не буде сувише апстрактна а ни приземна и несугестивна.

Милован Ђилас није имао могућности да изнесе своје концепцијске планове прије приступа писању романа (што не значи да их није имао), али је зато у првим његовим сегментима назначио своју концепцијску поставку. Казао је: „Јер то би требало да буде казивање о људским страстима и идејама прображеним једне у друге, о земљи која се изразила моралном категоријом – човјечним јунаштвом, о народу који је митски завјет колико и битисање.

... То говорим ја који имам мало грађе да бих историју писао, а памтим превише, а и зла превише, да бих могао да ћутим. Јер и ја сам из Црне Горе – рашчеречен између идеала и стварности”².

Дакле, као и Сијарићу, и Ђиласу је у примату концепције црногорски народ, али са погледом на двије опције: народ као митски завјет и као борба за опстанак. Уз то, наглашена је и позиција самог аутора, који неће бити само објективни опсерватор замишљене концепције, будући да је та битка била, како наводи, његово „прво дјечачко сазнање, пробијено топовима, натопљено крвљу, осакаћено на висовима мојковачким”, и још је, прили-

¹ Тамил Сијарић: *Мојковачка битка*, Обод, Цетиње 1994, стр. 13-14. Сви наредни цитати биће узети из овог издања романа, а у заградама ће се назначити страница.

² Милован Ђилас: *Црна Гора*, Обод, Цетиње 1994, стр. 14. Сви наредни цитати такође ће бити узети из овог издања романа, а у заградама ће се назначити страница.

ком приступа обликовања битке, у затворским условима након четрдесет и двије године, и додатно „рашчеречен” попут учесника у тој бици.

Овакве концепцијске поставке и једног и другог аутора, битно ће одредити њихове наредне компоненте. Зато ћемо се прво осврнути на сличности и разлике у структуралним чиниоцима, који ће, опет, највећим дијелом, утицати на друге квалификативе, опције и исходишта романа.

Оба романа су структурирана са по два упоредна опозитна конституента, чије је разрешење видљиво тек у завршним сегментима романа. Наиме, у Сијарићевом роману, бинарна опозиција се заснива на љубави Бихорке Умке Карадашић и учитеља Радича Мемића, с једне, и борбе Црногораца са Аустријанцима у Првом свјетском рату у токовима Ђехотине, Лима и Таре закључно са побједоносном Мојковачком битком као исходиштем, с друге стране; док се Ђиласова романескна опозитност реализује на црногорским расколима због различитог третмана црногорске идеје у првим деценијама двадесетог вијека, и Мојковачкој бици, која ће те расколе пролазно надвладалати и показати неугасло јунаштво и чојство црногорско. Осврт на поменуте конституенте у оба романа тек нас уводи у окосницу дате теме.

Евидентно је да је Сијарићев роман и структурно и садржајно обимније дјело – са преко триста педесет страница и тридесет и два поглавља, а Ђиласов роман, заправо његов први дио, има свега сто страница структурираних у седамнаест поглавља. Но, без обзира на несразмјеру у обиму, сама битка и код једног и код другог писца представља само завршни чин онога што обухватају дати романи. И упркос томе што су се унапријед оградиле да не пишу историјске романе, сама чињеница да је ријеч о крупном историјском догађају, битна историјска факта нијесу могла бити пренебрегнута. Истина, историја је подлога на којој израста романескна надградња кроз поменуте конституенте.

Прва поглавља Сијарићевог романа профилишу љубавну драму муслиманке Умке Карадашић, која због љубави према изабранику друге вјере трпи тортуру своје породице, док у другом покушају није успјела да побјегне. Та узбудљива баладична прича наизглед не наговјештава ширу трагику народа све док се Умка са својим вјереником и пратиљом Деспином није нашла у Акову, то јест у Бијелом Пољу, гдје се силом прилика љубавни пар раздваја – Умка остаје да чека свог будућег мужа док се врати из рата, а Радич одлази на ратиште. Шири аспект те трагике управо се отвара у Акову не само раздвајањем заљубљених него и кроз узбудљиву причу команданта Акова Максима Туцања, који ће у наредним поглављима бити директно уплетен у драматичну судбину Умкину и њене породице и гдје ће својом смрћу, заједно са Умкиним оцем Рецепом премостити чврсте вјерске подјеле пред насушном потребом патриотског жртвовања и умирања.

Даљи ток романескне приче везан је за Радича Мемифа. Извјесно, пишчева романескна опција је двосмјерна: на збивања у позадини ратишта и на само ратиште. Његово заводљиво причалачко умијеће као да је најинспиративније у опису позадинског стања, гдје се кроз појединачне судбине, обично дате у паровима, профилише егзистенцијално – етички хабитус читавог народа. Ти изразити ликови, ликова парови, или се формирају са главним протагонистом Радичем или их ратна збивања истурају на површину и повезују увијек на особен начин. Већ смо указали на један такав пар: Максима Туцања – Реџепа Карадашића; у пар се повезују Радич и старац Видак, који напушта улогу водича жена које носе својима на ратиште храну и друге потрештине, враћа се кући, облачи ново црногорско одијело и узима црногорско ратничко оружје, па одлази на фронт да тамо погине, показујући на тај начин стари ратнички морал црногорски; затим, брачни пар безименог старца и старице, који лутају по бојишту и траже погинулог сина да му закопају ноге и у том распамећеном стању гину на трагично-комичан начин; или усамљеник Мојсије Рабреновић, који се по тој усамљености веже за Радича и изводи најопасније и за побједу црногорске војске најзначајније подвиге; Мојсије, потом, успијева да допринесе премошћивању јаза између Радича и Умкиног брата Шћура, који је био намјерио да убије отимача његове сестре, иако га је Радич ослободио из аустријског заробљеништва; Мојсије се, такође, веже и за момче писмоношу Рафаила, који је, умјесто да преда извјештај у бригаду, побјегао у своје село, а тамо је дочекан као издајник, па су му хтјели ставити самар на леђа и осуђен је на смрт од својих, али мјесто њега врши самоубиство његов стриц. Овакве трагичне сцене прожимају читаву радњу романа, како на црногорској тако и на непријатељској страни. Веома је узбудљив приказ када Радич успијева да присили непријатељског војника, поријеклом Чеха, да скине војничке ципеле, како би обоу босоног а рањеног свог војника, који је узалуд покушавао да се домогне тих ципела, иако је убрзо тај војник умро, а Радич јавно похваљен и постављен за команданта батаљона, док је непријатељски војник скинуо све са себе и тако го заробљен; или када на ратишту поменути Мојсије заробљава такође Чеха, па кад му се овај без отпора предаје, он неће да му прими предају и на крају га као неборбено створење усмрти; или, пак, када заробљени Чеси, дати на помагање женама у селу, неће да се одвоје од дјеце коју чувају, иако треба да уђу у састав оних који се размјењују за црногорске заробљенике.

Свакако, Умка и Радич представљају најтрагичнију појединачну константу романа. Истина, њихов однос од раздвајања до Умкине смрти, профилисан је више из позиције Радичеве с обзиром на то да је на њега и његов батаљон главна пишчева позорност у ратним збивањима. У Радичу се

заправо води очајна борба између личног заноса и колективних потреба борбе и одбране од непријатеља, гдје ова друга опција ипак побјеђује. То је разлог што Радич неће да се састане са Умком када је она, последице трауматичних догађаја и доживљаја, дошла на ратиште, као што неће да присуствује ни њеној сахрани да не би повриједио брата јој Шћура, с којим је кроз борбена искушења успоставио пријатељску сарадњу и постао му заштитник, с обзиром на то да су му погинули и отац и брат.

Писац је, дакако, пратио и ратна збивања до Мојковачке битке, а посебно борбена дејства Радичевог батаљона, али је очигледно да је његова стваралачка опција била више усмјерена на судбину народа на тим просторима, а која се изразито очитује кроз судбину појединаца, било на самом ратном попришту, било у позадини.

Ђиласов приказ догађаја до уочи саме битке има сасвим друкчије усмјерење – политичко стање у Црној Гори са почетка датог вијека и стање на другим фронтима у борбама са аустријском војском пред Мојковачку битку. Наиме, указано је на непомирљиве расколе око будућег статуса Црне Горе – или самостална држава или у саставу Србије, било са династијом Петровић или династијом Карађорђевић на челу. Ти расколи су утолико трагичнији што црногорска власт на челу са краљем Николом води тајне разговоре о примирју са Аустријом, да би Аустријанци у међувремену, без борбе, заузели Ловћен, а на херцеговачком фронту, Црногорци су такође силом прилика положили оружје. У таквој ситуацији краљ је с породицом напустио Црну Гору, а сердар Јанко Вукотић, командант одреда, који ће се супротставити непријатељу на Мојковцу, морао је напустити командно мјесто и отпутовати на Цетиње да се прихвати начелника Штаба врховне команде. Иако Ђилас, попут Сијарића, не приказује борбе тога одреда до саме битке, има неке сличности, макар и формалне, у приказивању појединачних судбина и то у паровима. Тако су из позиције наратора умјетнички успјело профилисани портрети сердара Јанка Вукотића и команданта Колашинске бригаде Милоша Меденице, команданата батаљона Стојана Станковића и Машана Јанковића и команданта народне војске Малише Петровића и његовог замјеника Петра Журића. Обично су то опонентни парови како по својим особинама тако и по односу на визију будућег статуса Црне Горе, али су у самој бици ти расколи потпуно занемарени и опоненти ће показати сву нужну сарадњу у борби, и свакако, личну храброст и пожртвовање.

Кроз умјетничку презентацију домојковачких ратних збивања, Сијарић је представио и борбене јединице супротстављених страна и њихове команде. Према пишевом увиду у историјска факта, Аустрија је на мојковачко ратиште ангажовала своју трећу дивизију на челу са Рајнелом, с

циљем да преко мојковачког Развршја и Бјеласице пресијече пут српској војсци која се кретала од Пећи преко Чакора према Скадру и Драчу, а помиње се и главнокомандујући цјелокупне аустријске војске Макезен и командант балканске аустријске војске Кевеш, те пуковник Хесе, који је са сердаром Јанком Вукотићем склопио споразум о размјени заробљеника. И црногорске одбрамбене снаге биле су у формацији полимске дивизије, односно Санџачког одреда, којим је командовао сердар Јанко Вукотић. Из командног састава тога одреда писац је још портретисао и бригадира Мирка Марушића, под чијом командом је и Радичев батаљон.

Сама битка је углавном приказана кроз борбена дејства овог батаљона и то на локалитету Развршју. Наиме, Радичев батаљон дејствује заједно са колашинским и липљанским батаљоном. У пишчевој умјетничкој опцији, одбрана Развршја, као одсудне коте, преко које непријатељ не смије даље напредовати, тројако је сагледана: кроз непосредни учинак Радичевог батаљона, кроз Радичев извјештај команданту бригаде и највише кроз опис појединачних судбина, односно појединих учесника у обје супротстављене стране. У причалачкој процедури, акценат је стављен не само на групне и појединачне подвиге и страшне погибије него и на неборбене иступе, па чак и издајства. Трагичну ратну атмосферу писац је сагледао како у људском удесу тако и у удесу свега живог и неживог. Јер окуртни зимски услови додатно су загорчавали живот изнуреним борцима, народу у цјелини, па и другим живим бићима. Зато из хуманистичке тензије писац уводи призоре болног умирања рањених животиња – вука, орла, смрзнутих птица и сличне призоре.

И поред свих неповољних околности, Радичев батаљон, са другим црногорским батаљонима, успијева не само да одоли непријатељу већ и да га тотално порази. Узалудна је била Рајнелова тектика да у виду потковице почисти црногорску одбрану Развршја. Умјесто тога, они су десетковани, а многи заробљени. Рајнел је свом претпостављеном команданту Кевешу, како наводи писац, јавио у Сарајево сљедеће: „Под мојом командом само је још мој курир. Дивизија је уништена” (350).

Тиме је окончано Сијарићево умјетничко виђење Мојковачке битке. Ипак, на крају романа, указано је и на трагичне посљедице, које су, независно од ове побједе, задесиле Црну Гору – војска је распуштена, а земља поробљена.

Ђиласов умјетнички приказ битке и временски и по броју субјеката је ужи, али зато интензивнији, са улажањем у сами ток тродневних сукоба и на ширим просторима од Развршја. Уз то, он није имао у опцији само један батаљон нити праћење судбине љубавног пара као код Сијарића. И конституент о расколу међу црногорским командним кадром око статуса Црне Горе, утихнуо је кад је почела битка. Вођење битке Ђилас сагледава само

из позиције црногорске, тачније кроз учешће Колашинске бригаде и још неких добровољачких јединица из Дробњака, Ускока и Горњоморачана, те српских официра који командују артиљеријом. Док је код Сијарића скоро по правилу причалачки замах усредсређен на појединачне судбине, докле је Ђилас настојао да прикаже борбени ток у цјелини на простору Таре, притоке јој Лепенца, Малог и Великог препрана до Развршја, Улошевине и Мједеног гувна. Под најтежим зимским условима, водиле су се жестоке борбе три божићна дана. На побројеним локалитетима судари су били непредвидиви – час су падали у руке непријатеља час Црногорца. Погинули су командант батаљона Малиша Јанковић и замјеник команданта народне војске Петар Журић, а било је још пуно погинулих и рањених на обје стране. Аустријанци нијесу једино успјели да се домогну Мједеног гувна. Заправо, убиједили су се да ниједан од мојковачких висова не може трајно задржати, па су се укопавали око Лепенца и на обронцима Улошевине. У непоредној близини од њих укопавале су се и црногорске борбене јединице. И како писац каже: „Тако су противници остали на врху, на растојању не већем од стотину метара – да се псују, зачикују и вребају” (88).

За разлику од укоријењеног народног схватања, коме се приклонио и Сијарић, о потпуном уништењу Рајнелове дивизије, Ђилас је у третману исхода битке остао ближи историјској истини – да су у положају, који је наведен, и аустријска и црногорска војка дочекале, након десетак дана касније, наредбу о распуштању црногорске војске и прихватању окупације Црне Горе од стране Аустрије. И док је Сијарић упоредо пратио ратну драму и на борбеном попришту и на ширим просторно-временским релацијама, Ђилас је тек у претпоследњем сегменту описа битке, приказао узбудљиве призоре у којима очајне мајке, сестре, супруге и старци траже своје, сахрањују погинуле, гоне мртве да их сахране у своме мјесту. Дакле, атмосфера метежа, ужаса и страве – од лелека, тужења, дозива, плача, клетви. Сматра се да су то најузбудљиве сцене и најрепрезентативније стране Ђиласовог романа о овој бици.

Временом је нарастала легенда о овој бици, опјевала ју је народна пјесма, а историјска наука је описала њен ток и истакла њен значај. Тек су је Сијарић и Ђилас сагледали и у романескној опцији. Сијарић је надахнути наратор, коме је било превасходно стало да да узбудљиву слику херојско-трагичног удеса народа на датим просторима и прије битке и у самој бици. Трагао је за оном „суштаственом супстанцом”, коју се у концепцијској поставци постулирао, суспрежући реално и иреално, непосредно и симболично. Његово причање је натопљено лиризмом, наравно баладичног и трагичног смјера, што је, с обзиром на тему, и очекивано. Извјесно, читаоцу понекад може да засмета прејакно удаљавање од главног тока теме, или

недовољно мотивисано увођење поједних ликова и мотива, али то не умањује општи утисак о потпуној реализацији и заокружености романескне приче и о потврди да се ради о расном и особеном наратору.

Ђиласово виђење Мојковачке битке није могло бити дистанцирано као Сијарићево, с обзиром на то да се битка одвијала у његовом родном крају и да је још као младић упио сву њену хероичност и трагичност. Уз то, као већ бившем политичару, у затворским условима, наметала му се тема судбине Црне Горе и у прошлости и у садашњости, па је из те перспективе посматрао и Мојковачку битку. Због тога је у његовој романескној причи присутна и субјективна нота и политички смјер. Но, и поред тога, дата је у једном замаху умјетнички успјела слика ове битке. И с обзиром на то што је ово први Ђиласов роман, он је на ваљан начин најавио Ђиласове романескне могућности, које ће се још боље и успјешније читовати у наредним романима.

Веза ова два романа је суштинска: у оба ова дјела је умјетнички успјешно читован морални и херојски лик класичне Црне Горе, коју је, у њеном крајњем исходу, вјечно осимболичила Мојковачка битка. Уз то, приликом уобличавања дате теме, као уосталом и у сваком успјелом дјелу, иницирана су и нека универзалнија питања човјековог личног и друштвеног битисања, попут смисла жртвовања за идеале; идеје као идеал и као стварност; статус поједница, власти и народа у рату уопште; улога митова, вјера и вјеровања; питања живота и смрти, љубави и мржње, храбрости и кукавичлука, и многа друга питања. Одговори на ова питања усклађени су са свим другим елементима романескне процедуре, тако да су текст и контекст у неразлучивој узајамности и јединству у оба дјела.

Živko ĐURKOVIĆ

THE BATTLE OF MOJKOVAC IN THE NOVELS OF
ĆAMIL SIJARIĆ AND MILOVAN ĐILAS

Summary

In the novels of Ćamil Sijarić and Milovan Đilas, one of the most famous battles in fights against the enemy from the World War I – The battle of Mojkovac – has been described, for the first time, in a novel form.

Even though the novels were written in the time line of ten years distance (the novel by Đilas in 1958, and the novel by Sijarić in 1968) and based on different conceptual and structural foundations, they are essentially connected, through an artistically successful presentation, by the description of the moral and heroic character of the classical Montenegro.